

УДК 911.3

В. В. Яворська, канд. геогр. наук, доцент
кафедра економічної та соціальної географії,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

ДЕПРЕСИВНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В статті розглядаються існуючі методологічні підходи до вивчення депресивних територій. Дається авторське бачення відносно рівня депресивності регіону Українського Причорномор'я. В роботі представлена комплексна характеристика регіону Українського Причорномор'я

Ключеві слова: депресивні території, геодемографічна ситуація, депресивні регіони, депресивні ареали, «центр-периферія».

Вступ

В науковій аналітиці регіонально-економічної спрямованості є чимало праць, в яких ґрунтовно досліджуються проблеми визначення і функціонування депресивних районів України і окремих її регіонів. Розроблена на досить високому рівні методологія і методика дослідження цієї непростої проблематики.

Актуальність та наукова новизна роботи. Ця наукова тематика в останній час привертає до себе увагу багатьох науковців — економістів, географів, соціологів, істориків, країнознавців тощо. Причина її актуалізації ймовірно пов'язана з тим, що не дивлячись на ряд законів і підзаконних актів владних інституцій України, які стосуються напрямів в вирішенні цієї проблеми в реальній дійсності депресивні райони існували, існують і зрушень в кращу сторону ми майже не спостерігаємо (причини тут різні — бракує фінансів, перехідний період, світова криза, чи може криза в головах наших чиновників, як висловлювався Булгаковський професор Преображенський).

Основний зміст роботи. Серед вітчизняних науковців, які переймаються цією проблематикою в останній час, треба назвати роботи Ф. Д. Заставного, М. О. Барановського, І. В. Прокопа, О. Л. Попова, А. Лисового, О. І. Павлова, Л. І. Севаст'янова і багатьох інших.

Проф. Заставний Ф. Д. вважає, що звичні в нашому лексиконі сьогодення такі поняття, як депресивність, депресивні території, депресивні райони, депресивні населенні пункти з'явилися в кінці XX ст. Це явище було зумовлено внаслідок руйнування колгоспів, радгоспів, невирішеність відносин в аграрному секторі захоплення народного добра олігархічними каналами, розбалансованість загальнонаціональної економіки, що привело до масового зубожіння населення, бідність громадян, безробіття, масовий виїзд на закордонні заробітки тощо, стало проявлятися на загальнодержавному рівні, що перетворило Україну в одну з найдепресивніших держав Європи [5].

На наш погляд, найбільш послідовно і обґрунтовано тематика депресивних регіонів як

з позицій методології так і з точки зору методики дослідження викладена в роботах М. О. Барановського [1]. Цей автор запропонував досить цікаву, зважену і обґрунтовану методику дослідження, обробив величезний масив первинного статистичного матеріалу і на основі аналізу численних від 19 до 62 критеріальних ознак виділив в кожному обласному регіоні України по 5 типів адміністративних районів за рівнем їх депресивності: депресивні, відсталі, райони середнього розвитку, відносного розвинені. Сам М. О. Баранський зауважує, що у деяких дослідників а також у практичних співробітників немає однозначної думки по ряду питань, зокрема критеріїв депресивності, їх кількості, рівня фінансових ресурсів місцевих органів управління тощо, але його розрахунки, висновки заслуговують, на нашу думку, на серйозну увагу.

Динамічні аспекти депресивності можна вивчити через стадії, але їх перш за все треба, визначити, як фактори і причини, що їх генерували, як саме процеси виникають на різних стадіях, які можуть бути результати цих процесів. Це не просте питання, але його можна хоча б окреслити в загальному вигляді.

В наш час інтерес, зацікавленість до цієї проблематики вже зміщується саме до питань регуляції та практичної роботи, спрямованої на згладжування(вирівнювання, протистояння (центр периферія)). Все більше в дослідженнях лунають заклики до необхідності переходу від академічних розробок в цій проблематиці до створення теорії і «техніки» вирішення цих питань з конструктивної точки зору. Цікаві і зважені думки, на наш погляд, в цьому аспекті, є в роботах М. О. Барановського [2]. Перехід саме до практичних питань управління цими протиріччями і необхідність термінового їх вирішення вже поставлене сьогодні реальною ситуацією на порядок денний.

Депресивні на державному рівні позначаються як райони, в межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в країні в цілому [9]. Тут закономірно виникає питання. як зрозуміти в цій державній концепції словосполучення «значно нижче»? Вірогідно, що різні автори в залежності від свого бачення (іноді суб'єктивного) цього положення можуть застосовувати в конкретних дослідженнях, будуть встановлювати різні пороги, які відокремлюють один тип депресивності від іншого, що і має вже місце в наукових публікаціях. Так, Ф. Д. Заставний, вважає, що кількість критеріальних ознак взагалі не має принципового значення, тому не треба намагатись їх збільшувати до певної критеріальної величини, а можна обмежитись 5–6 признаками [5]. М. Баранський застосовує в своїх дослідженнях декілька десятків показників(про це йшлося вже вище) [1]. В цікавій роботі В. Ф. Горячук при визначенні ступеню депресивності обласних субрегіонів України на основі результатного переходу (це коли аналізуються результати розвитку певного об'єкта чи суспільно-господарського процесу, а не фактори і причини, які впливали на ці процеси) застосовується 3 признаки і на базі цього робиться висновок, що наприклад, Херсонський обласний субрегіон є взагалі депресивним [3]. Зазначимо, що на думку Ф. Д. Заставного цьому обласному регіону слід придати лише другу (а не першу) категорію депресивності і т.д. Із вищезазначених розбіжностей можна зробити висновок, що всі ці методичні підходи потребують ще певних узагальнень і зваженого ґрунтового дослідження, аби уникнути плутанини і суб'єктивної інтерпретації проблем, що є предметом аналітичних пошуків.

Продовжимо цей фрагмент нашої роботи, аби довести його до логічного кінцевого результату, щоб було більш повне сприйняття образу регіону УП на сучасному етапі його розвитку.

З цього приводу зауважимо, що в наукових вишукуваннях бувають (і не рідко) такі випадки, коли пояснень, думок, точок зору з боку різних дослідників багато, але вони або

не дуже надійні, або викликають певний сумнів, або роздуми. В таких випадках кінцеве, цілісне чи компромісне розуміння все ж таки потрібне. На нашу думку, визначити в цілому Херсонський субрегіон за станом на кінець першої декади XXI ст. як депресивний — це є певним перебільшенням, не дивлячись на цілу низку несприятливих показників розвитку його народногосподарського комплексу (а де їх сьогодні немає).

Місто Херсон (як до річч і Миколаїв) як велике місто на сучасній стадії свого розвитку вже не гарантує в найближчій перспективі свого зростання за показниками людності (несприятлива демографічна ситуація, вичерпаний приймально-міграційний потенціал, а може потенціал навколишніх сільських територій, які раніше віддавали своє населення Херсону). Це ґрунтовно ще не досліджувалося, то і наша статистика про це мовчить. І хоча в складі Херсонського обласного субрегіону є 12 депресивних районів, в депресивному стані знаходяться і деякі міста, фіксується не висока інвестиційна привабливість, спостерігається наявність широкомасштабних процесів спустелювання і підтоплення окремих земель тощо, все ж таки необхідно бачити і деякі позитивні зрушення в цьому субрегіоні УП. Так, в останні роки помітно збільшився показник вантажообігу Херсонського морського торгового порту. В 2010р. тут було перероблено майже 2,5 млн. т. різних експортно-імпортних вантажів, що становить 75 % його встановленої нормативної потужності [8]; стабільно функціонує оздоровчо—рекреаційна сфера (в 2009 р. Херсонщина прийняла і оздоровила понад 280 тис. рекреантів, а в розрахунку на 10 тис. постійного населення регіону — 1429 — це один із самих великих показників в Україні) [10]; мають тенденцію до збільшення показника ВРП в розрахунку на одну особу; помітно зростає величина інвестиційних показників тощо. Але найголовнішим, на наш погляд, є той факт, що в 2011 р. Херсонщина зби́рала рекордний для неї урожай зернових і зернобобових культур — біля 2 млн. т [10]. Тут треба безумовно мати на увазі певний збіг обставин — сприятливі погодні умови, виробники одержали від владних структур гарантії на закупку по оптимальних цінах товарної продукції тощо. А все ж таки треба погодитись, що регіон з депресивними характеристиками на це був би не спроможним. Отже, визначення Херсонщини як депресивного обласного регіону потребує подальшого дослідження, а за станом на 2011р. будемо вважати, що це питання можна віднести до категорії дискусійного.

«Упаковка» (ареали, зони) депресивних територій в межах регіону УП не зовсім суцільна, не безперервна; «пустоти» є хоча і незначні, серед широкого і як інколи здається безмежного, суходільного моря північних і східних районів зрідка зустрічаються «оазиси» в пустелі, «островки в периферійному морі». Так, наприклад в Миколаївській області це території, поблизу яких функціонує Южноукраїнська АЕС і де навіть середні міста (Первомайськ — 68 тис. чол.) і декілька малих міст і СМТ (Вознесенськ, Константи́нівка). На Херсонщині — це сузір'я малих міст (Каховка, Нова Каховка, Таврійськ, Берислав) функціонування яких пов'язане з каховським гідротехнічним комплексом. Але і в них, цих «оазах» і «острівках» з розвитком економіки не все гаразд (вони все ж таки далеко від елітного центру (приморської смуги), з демографічної ями вони ще не піднялися (за винятком Южноукраїнська). Нова Каховка в роки демографічного переходу розгубила свій демографічний потенціал, який тут був накопичений в період її підйому і навіть перейшла з категорії міст середніх до малих.

Які ж позиції посідають обласні регіони Українського Причорномор'я в цій конструкції? Відмітимо, перш за все, що перше і друге місця за кількістю депресивних адміністративних районів України посідають Вінницька і Чернігівська області. третє місце належить Одеській області, в якій за станом на 2005—2007рр (зауважимо — передкризові роки) із 26 адміністративних районів до типу депресивних і відсталих належало за розрахунками М.

Барановського 16 (або 61,5 % від загальної їх кількості), до типу відсталих — 7 одиниць, майже аналогічна картина спостерігалась в Миколаївській і Херсонській областях, які посідали за відповідними показниками 6 і 7 місця в рейтингових рангах країни. Всього в регіоні УП із 63 адміністративних районів до категорії депресивних і відсталих цей автор відносить 55 одиниць, до розвинених — 2, решта до типу середнього рівня [2].

Доречним буде тут згадати, що автору цих рядків довелося в свій час вивчати регіони Українського Причорномор'я з точки зору суспільно-географічного підходу до інтегрального геодемографічного його районування, результати цього дослідження на основі аналізу 25 загальних, стимулюючих і де стимулюючих демографічних індикаторів їх кількісних коефіцієнтів були викладені в опублікованій в 2007 р монографії [11]. Виділені нами в той період (на базі статистики населення за переписом 2001 р.) депресивні в геодемографічному відношенні зони, райони, ареали в межах території УП в кількісному відношенні не зовсім співпадають з указаними вище результатами аналізу М. Барановського. Але це не має кардинально—принципового значення, бо він в своєму дослідженні був дещо пізнішим за наш, важливо тут констатувати той факт, що за станом на 2010 р. положення в регіоні УП з точки зору депресивності складових його частин за цей період (2001—2010 рр.) не покращилась, а навпаки, значно погіршилась.

Туту слід зауважити, що питома вага депресивних регіонів загалом в Україні (в обласних вимірах) збільшилась в останні 12 років з 24 % у 1996 р. до 64 % у 2008 р., про що свідчить неефективність регіональної політики з боку державних інституцій. Аналітики цієї проблематики вважають, що чинна законодавча база з цього питання недосконала, Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» має декларативний характер. В країні на законодавчому рівні навіть немає чіткого визначення категорії депресивних регіонів [2].

За висновками цих фахівців, які вивчали в процесуальному аспекті ступінь депресивності обласних регіонів України, з позицій результатного підходу (в цьому випадку досліджуються результати рівня життя, а не фактори, що впливають на ці якісні індикатори, досить високо, до групи депресивних областей України (16 обласних регіонів) віднесена і Херсонська область, яка за їх розрахунками характеризується дуже низькою інноваційною привабливістю і низькою конкурентоспроможністю [7]. Як на наш погляд, Херсонський обласний регіон в цілому, з його відносно потужним портово-промисловим комплексом, досить розвинутою рекреаційно-оздоровчою сферою, з різноплановою діяльністю господарських суб'єктів, що функціонують на базі Каховського гідротехнічного комплексу, який формується, відносити до депресивних регіонів — це певне перебільшення, тут необхідне детальне, комплексне дослідження цієї проблеми. Безумовно, той факт, що в Херсонській області існує 10 депресивних і 5 відсталих районів (85,4 % від загальної їх кількості, [2] масштабні процеси спустелювання великих територій, підтоплення з технічних причин значних площ орних земель тощо, викликає занепокоєння фахівців. Як на наш погляд, це питання, цю проблему з Херсонською областю слід вважати як дискусійну, яка потребує подальшого, більш ґрунтовного дослідження.

Яке ж місце в територіальній структурі УП належить депресивним територіям? Як ці депресивні території бачаться з позицій сучасного сприйняття цього явища? Які масштаби його розповсюдження в межах регіону Українського Причорномор'я?

Перш за все зауважимо, що депресивний район чи депресивна територія — це місце, яке «хворіє» і хворіє давно [6]. В депресивних районах (це здебільшого — сільські території, хоча міських депресивних поселень теж досить багато), як правило, поєднуються застаріла і неусувна за короткі терміни економічна депресія з соціальною деградацією; це територія де

серед людей панує нудьга, апатія; це досить значні території, де люди відвикли від справжньої праці, зневірилися в своє краще майбутнє. Це досить великі ареали і зони в яких частково або повністю перестали працювати господарські підприємства (промислові, аграрні, транспортні, підприємства соціальної сфери), занепала соціальна інфраструктура, де вимирають люди, де закриваються школи, заклади медичного обслуговування, де зникають сільські поселення. В депресивних ареалах, віддалених від адміністративних центрів зникає можливість повноцінного демографічного, соціального відтворення, виникає загроза необоротних деформацій всієї життєдіяльності людей, соціумів, тут формується так званий «периферійний менталітет».

Виникає закономірне питання, а що робити в цих випадках? Для відповіді потрібні досить глибокі комплексні (в т.ч. і міждисциплінарні) дослідження. Але це вже інша сфера, вона не входить в рамки нашого предмета дослідження. Наша задача — показати масштаби і глибину цього негативного явища в регіоні УП, просторові ареали його розповсюдження, порівнюючи їх з більш благополучними складовими регіону.

Висновки

Що ж робити відповідним інституціям, владним структурам як місцевого, регіонального, так і загальнонаціонального масштабів з депресивними територіями? Яким бачиться їх майбутнє?

1. В науковій аналітиці існує відома теза — кризовий район, кризову територію закрити неможливо, як збитковий завод, транспортне підприємство чи будь-яке інше господарське утворення. Територіальні структури інерційні. Крах заводів, великих гідротехнічних споруд (наприклад в недалекому минулому Дунай-Дніпровської зрошувальної системи УП) вбиває їх функціонально, а потім і ідентифікаційно — їх викреслюють із числа Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) і про них просто забувають. В випадку з депресивними районами (нагадуємо в УП станом на 2010 р. це майже 65 % від їх загальної кількості) ситуація більш драматична і більш хвороблива. Інерційність територіальних структур (інерція розселення, інерція технічної і соціальної складових, комунікаційних компонентів тощо) — це досить важливі фактори, які не можна ігнорувати, не можна викреслити із реального природного і антропогенного оточення і їх генетичних зв'язків з історією, географією, треба пам'ятати і завжди мати на увазі — територіальні структури включають в себе окрім виробничих споруд, промислових, аграрних підприємств, транспортних комунікацій, населенні пунктів і т.д. ще і людей з їх потребами і багатогранним комплексом їх життєдіяльності. Про них, про людей про людський соціум перш за все треба думати, порівнюючи, розробляти проекти реальні, конкретні, адресні, які повинні бути прив'язаними до конкретних територій і людей, які там проживають і працюють. Задача — не з простих і однозначних, задача комплексна, але вирішувати її треба, починаючи насамперед з допомоги людям, а не окремим підприємствам. Це особливо підкреслюється, наголошується в комплексних дослідженнях зазначеної проблематики М. Барановського, який також вважає і не без підстав, що «пріоритетними об'єктами підтримки держави мають стати сільські соціуми, соціальні функції села, соціальний контроль за територією, а не суб'єкти господарювання» [2]. Люди повинні повірити владним інституціям — місцевим, регіональним, центральним, що у них є надійне майбуття. А на сьогодні можна стверджувати, що в депресивних районах люди в переважній більшості втратили надію і можливість до продуктивної праці.

2. В останній період для виправлення кризової депресивної ситуації в регіоні Українського Причорномор'я започатковано декілька конструктивних проектів, які на думку їх авторів будуть сприяти покращенню економічного положення в периферійних складових і виведення

на більш оптимістичну траєкторію розвитку всього регіону УП. Так, розроблена комплексна програма розвитку північних районів Одеської області (Ананьївський, Балтський, Котовський, Кодимський, Красноокнянський Любашівський, Савранський). В цьому депресивному за всіма критеріальними ознаками мікрорегіоні рівень безробіття найвищий в області — 7–8 % (але це за офіційними даними (а вони від лукавого), а враховуючи приховане безробіття, то загальний показник оцінюється в 14–16 %. Проектом передбачено створити на протязі 2010–2015 рр біля 3,5 тис нових робочих місць. Заплановано повністю відродити роботу Котовського, Лапласького цукрових заводів, і інших підприємств харчової промисловості в північній частині Одещини.

3. Розробили також проект встановлення спеціального режиму інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку районів межеріччя Дністра і Дунаю (Ізмаїльський, Кілійський, Саратський, Арцизький тощо.

4. До позитивного зрушення в цьому відношенні можна віднести також факт в найближчому майбутньому створити в місті обласного підпорядкування Теплодарі наукового кластера «Академічне містечко» на чолі з вченими Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, де будуть вестись роботи по розробці і впровадженню в виробництво сучасних технологій і інновацій. до цього проекту залучені деякі зарубіжні фірми, зокрема з США.

Створюється важливий для подальшого розвитку галузі в регіоні УП — транспортний кластер, про це буде далі.

Література

1. Барановський М.О. Депресивні аграрні території України: методичні підходи до ідентифікації, практичні результати / М.О. Барановський // Економіка України, 2006. — № 11. — С. 70–76.
2. Барановський М.О. Депресивні сільські території України: методи оцінки, регіональні відмінності та шляхи подолання / М. О. Барановський // Економіка України, 2010. — № 11. — С. 57–69.
3. Горячук В. Ф. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України на основі результатного підходу / В.Ф. Горячук // Регіональна економіка, 2011. — № 1. — С. 39–46.
4. Дергачев В. А. Украинское Причерноморье / В.А. Дергачев. — Одесса, 1996. — 12 с.
5. Заставний Ф. Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінки, проблеми / Ф.Д. Заставний // Регіональна економіка, 2005. — № 1. — С. 76–90.
6. Крыжановский С.В. Морские торговые порты Украины в рыночных условиях: Монография / С.В. Крыжановский. — Одесса : Астропринт, 2008. — 184 с.
7. Кухарська Н.О. Перспективні напрями формування кластерів у системі суспільно-економічного розвитку регіону (на прикладі Одеського регіону) / Н.О. Кухарська // Регіональна економіка, 2011. — № 1. — С. 14–22.
8. Порты Украины. — 2011. — № 3. — С. 25.
9. Савюк О. Вплив суспільно-географічних факторів на умови та якість життя сільського населення Одеського регіону / О. Савюк // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. — Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. — № 4(1). — С. 207–211.
10. Статистичний щорічник Херсонської області за 2009 рік. — Херсон : Облстатвидав., 2010. — 638 с.
11. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. — Одеса : Астропринт, 2007. — 208 с.

В.В.Яворская

кафедра экономической и социальной географии,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

ДЕПРЕССИВНЫЕ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНСКОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

Резюме

В статье рассматриваются различные методические подходы к определению депрессивности территории. Дается авторское видение относительно уровня депрессивности региона Украинского Причерноморья. В работе представлена комплексная характеристика региона Украинского Причерноморья.

Ключевые слова: депрессивные территории, демографическая ситуация, депрессивные регионы, депрессивные ареалы, центр-периферия.

V.V.Yavorska

Faculty of Economic and Social Geography
Odessa I.I. Mechnikov National University
Dvoryanska street,2, Odessa, 65058 Ukraine

DEPRESSED AREAS OF THE UKRAINIAN BLACK SEA REGION

Summary

The article discusses the various methodological approaches to the definition of depression territory. Given the author's vision regarding the level of depression Ukrainian Black Sea region. The paper presents a comprehensive description of the region Ukrainian Black Sea region.

Keywords: depressed area, the demographic situation, depressed regions, depressed areas, center-periphery.